

מדרש בלשון לא

מדרשית

על שתי נובלות לש"י עגנון

דליה חשן

חלק שני ואחרון

בדמי ימיה – מדרש הגאולה שנתעכבה

כעשר שנים לאחר כתיבת נובלת 'העקוב' בלשון היראית, חוזר עגנון ומנסה באופן מובהק לכתוב מדרש בלשון לא מדרשית, הפניה הפעם היא אל כתיבת נובלה בסגנון המקראי הלא היא 'בדמי ימיה'². על רקע תהליך השתכללות אונטו-טקסטואלית לכיוון המדרש שעובר על יצירת עגנון בשנים אלו,³ פניה סגנונית זו מורה לא רק על כך שיצירת עגנון עדין לא הגיע להכרה בהכרחיותו של הסגנון המדרשי לפעילותו המדרשית, אלא, אולי, מציגה התפתחות בהכרה הסגנונית,⁴ הנותנת העדפה ללשון המקראית כהולמת יותר את הפעילות המדרשית. הסברא אומרת, שאם הפעילות המדרשית מתגבשת בתוך משטחי הטקסטים המקראיים, מדוע לא לנקוט בלשון הכתובים בצורתם המקורית ללא העיוות והחללים שעושה הפרשנות בפני השטח שלהם על מנת לחדור ולהנטע בתוכה? אולם כפי שהראינו ביחס לטקסט העגנוני אמוץ הלשון המקראית כצורתה בטקסט המקראי העומד לביאור, בטקסט מבאר

² נ' בן-דב פרוכטמן, על כוחה של הרמיזה המקראית אצל עגנון, בקרת ופרשנות, 25, 1989, עמ' 102, מעלה את ההשערה כי עגנון נדרש למקראית משום הנושא (רומנטיקה, מחלה, געגועים, מות) ואילו לשון חז"ל משמשת לו כטכניקה סיפורית וכו', ואולם נראה יותר כדבריה כי זו 'אבחנה גסה' וכי תשובה הולמת לענין 'תדרוש כנראה דיסרטציה שלמה', דבר שממשנו בינדבך אשר חלק ממצאיה מוגשים בזאת.

³ ראה נדבך, עמ' 204-, ניתוח יתום ואלמנה, וכן עמ' 219-, והערה 1986 ביחס לסיפור לסונקה, ובעמ' 274-.

⁴ על 'בדמי ימיה' כסמן התפתחות בסגנון העגנוני, ראה את דברי עגנון בראיונו לר' בשן, יש לי ראיון, עם עובד, תל אביב 1965, עמ' 307.

¹ מאמר זה מתבסס על ד' חשן, יצירת עגנון נדבך נוסף בספרות המדרש והאגדה, חיבור לשם קבלת תואר דוקטור לפילוסופיה, אוניברסיטת בר אילן, רמת גן, תש"ס, (מערת: 'נדבך').

פר –
זו אין
ם של
היגון
יכרון
רבים
"ישר"
יתכן
זו אין

הוויית
את
לשיר
טימי,
מלאה

שיר
זוד בין
ה על

ר"
קידה
ז את
עצים
-1988

חזקיהו (ישעי' לח) בעת ריפוי מחוליו: 'מכתב לחזקיהו מלך יהודה בחלותו ויחי מחליו' (ט) 'אני אמרתי בדמי ימי אלכה' (י), אל סכום חייו של יעקב ברדתו למצרים: 'ימי שני מגוריי שלושים ומאת שנה מעט ורעים היו ימי שני חיי (ברי' מז ט), אל הויית חורבן ירושלים מ'איכה': 'כל רעה בגדו בה' (א ב), ומצפניה: 'הס מפני ה' ... כי קרוב יום ה' ... הכין זבח הקדיש קראיו' (א ז), וחתומת אורת האבל באיוב: 'בחוץ לא ילין גר דלתי לאורח אפתחי' (לא לב).⁸

משיכות מקראיות אלו אינן חשודות על האקראיות כבסגנון היראי, אלא שהסגנון מציג אותם שלא כחריטות ופיתוחים בפני השטח המקראיים, כי אם כפני השטח עצמו. לפני שננסה לחדור דרך הסגנון אל התהליך המתווה בתוכו, נמשיך להתהלך על פני השטח. על פניו אנו רואים כי מכתב 'בדמי ימי אלכה' של חזקיהו, אותה שירה-כתב הודיה החרוט באבן מישעיהו מצוי אף בכתבי

⁸ הפסוק מצוי כצורתו בעמ' 92 ואותו גר הוא עקביה מזל. ביחס לנוכחות ספר איוב ביצירה בהקשרה עם אורת האבל של איכה, ראה את ההלכה המתירה לקרוא באיוב בתשעה באב. בספר כלבו (מיוחס לר' אהרון, פרובנס, מאה 13-14), סב, נאמר: 'יום זה אסור בתלמוד תורה כמו שבארנו, ואחר סדר קדושה אומר קדיש שלם, ונפטרין לבתיהם וכל אחד יושב בדד וידום ויש מקומות שאין מקוננין עד אחר סדר קדושה והכל לפי המנהג, ואחר כך מתקבצין בבית הכנסת וקורין איוב כלו', ואצלנו, עמ' 90: 'כל שבעת ימי האבל ישב אבי דומם. הדום רגלי אמי העמד לפניו, ועליו ספר איוב והלכות אבלות, וכן ראה שו"ע, או"ח, שפד ד, ושם נוסף: 'הלכות אבלות' שלא רק לומדים בהם אלא גם נושאים ונותנים בהם, ע"ש. .

⁹ ראה ת"י לישעי' שם, וכן דעת מקרא שם 'מכתב לחזקיהו כמו מכתב לדוד, ובדעת מקרא תהלים, טז א, הערה 1, מכתב כמו כתובת החקוקה באבן, וראה ת"י שם, ואצלנו פירש: מכתב בספר, ועגנון מחבר את כל האפשרויות, ומוסיף.

מדרשי מבאר,⁵ מעמידה את הטקסט כנגד עצמו.⁶ שלמותו החיצונית מתבטאת בציטוט המקראות, אם כי בדרך כלל לא ציטוט מדויק, כגון: 'בכל עת היו בגדיה לבנים' (77), 'החרף חלף הלך לו וימי האביב נראו בארץ' (78). המקרא במסגרת הציטוט נוכח באופן ישיר, ולא כמו בלשון הפרשנית של המדרש. בה המקרא מהוה מצע לגילוף ולביאור. שלמות זו מקנה לטקסט, אולי, מנוחה,⁷ אך נוטלת ממנו את נשמתו ומציגה אותו במיצויו. כמו שראינו בתהליך ההשתכללות היצירה העגנונית בתקופת גרמניה, אפילו אם קיימת בטקסט העגנוני דינמיקה מדרשית-אונטולוגית היא מוגבלת לסגנון, שבמקרה זה אינו משהה אותה כמו זה בסגנון היראי למשל, אלא מתנכר לה. לכן, המעקב אחר קיומה של הדינמיקה המדרשית, גם כאן, צריך להיעשות מתוך מודעות לאותו רווח תמידי.

בדמי ימיה מתה אמי. כבת שלושים שנה ושנה היתה אמי במותה. מעט ורעים היו שני ימי חייה. כל היום ישבה בבית ומן הבית לא יצאה. רעותיה ושכנותיה לא באו לבקרה וגם אבי לא הקדיש את קראויו. דומם עמד ביתנו ביגונו דלתי לזר לא נפתחו (פתיחה)

במשיכת קולמוס אחת אנו מובלים מתחנה מקראית אחת לחברתה ללא פתיחתה. הסימן היחיד לכך שיש לפנינו פעילות פרשנית הוא הרצף הסמכותי בו אנו מעוברים משירו של

⁵ על הטקסט המקראי כטקסט העומד לביאור ראה נדבך עמ' 89-, ועל הטקסט החזל"י המבאר ראה שם עמ' 93-.

⁶ ראה נדבך, 'השוואת בין יחלומי של יעקב נחום' (עמ' 190) וגלגולו ב'יתוס'אלמנה' (עמ' 204).

⁷ כזכור, הטקסט המקראי לעצמו כטקסט העומד לביאור, נושא הרבה מתחים במבנהו, אשר מונעים ממנו להיות טקסט מוגמר ושלם, אולם, הצטוט החלקי בסגנונות מקראית, משיג רק את ההפך.

השירים שלא קוראת בס :

והכתבים כתובים כתיבה תמה על נייר דק, ושורות קצרות וארוכות הם כתובים... כי לא תזנח את הכתבים... חוט המפתח... קשר אותה... אל הכתבים' לקחה את צרור כתיבה... הכתבים בערו באש... הכתבים בערו... ותשאף את עתך עשן הכתבים' (78-79)

השירים כתובים ככתבים, אך לא כמכתב האבן אלא כמכתב האש וכמכתב הלוחות, שהיה חקוק באש ואחוז באש. על רקע מראה האש והתגלות השכינה בישיבתו ו': וינעו אמות הסיפים... והבית ימלא עשן (ד)... כי את המלך ה'... ראו עיני' (ה) ויעף אלי אחד מן השרפים ובידו רצפה (גחלת)... לקח מעל המזבח' (ו) נראה גם שהמכתב שלא קוראת בו הכתוב על נייר דק - נרד (וכר'כס), שהוא מסממני הקטורת, נשרף באותה גחלת המעלה עשן. זו לא רק מקשרת אותנו לישיבתו ועשן המקדש, אלא גם לימצ'לה עשן' שהיה אף הוא מסממני הקטורת: ¹⁰ 'רק גחלת אחת הבהבה בתנור... והבית מלא עשן... ותשאף אמי את עתך עשן' ¹¹ הכתבים' (79). כשממשיכים בהילוך על פני השטח ומחזירים פנים אחורה בטקסט, אנו קוראים שאותו ריח הנתון 'בחלום, בחזיון לילה' שהיינו בו זה עתה נבואת ישעיהו, עומד כאנטי תזה לריח אחר: 'ריח סמי הרפואה חלף הלך לוי' (78). התזה והאנטי-תזה של הריח נתונים כבר במצע טקסטואלי אחר, זה של שיר השירים (ב יא)

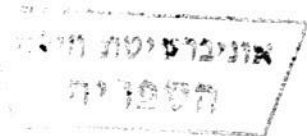
¹⁰ על נרד וכרכום ומעלה עשן ראה בבריתא כריתות, ו ע"א, המונה אחד עשר סמני קטורת. רעיון זה ואחרים העלה לראשונה בסמיניריון שנתתי באוניברסיטת בר אילן, המחלקה לספרות עברית, תשמ"ה תחת הכותרת 'הלכתא דבדמי ימיה' (להלן: עבודה סמיניריונית).
¹¹ וראה יחזקאל, ח יא: 'ועתה ענן הקטורת עולה', אולם במהדורה המאוחרת נשמטה המילה: 'ועתה'.

בתיעולו המדרשי העומד על הגאולה. 'הפסח עמד אחר כתלנו' הדוד- הפסח- חג הגאולה עומדים אחר הכותל משגיחים מן החלונות ומציצים מן החרכים. לאה פושטת את שמלת חורף הגלות שעבר חלף לו, עם ריח סמי המרפא הממיתים, ולובשת שמלת אביב עם ריח משמרת האביב. זו מסמנת לא רק כהערת עגנון שם לשמו של פרח כי אם לחג הפסח עליו נאמר: 'שמור את חדש האביב' (דברים טז א) ודרשו במכילתא: 'שמור את הפסח לאביב ואביב לפסח שיבא אביב בזמנו'.¹² מן האספקלריה המאירה באור החיים נשקפת לאה מקוטרת מור ולבונה, בשאפה את ריח הקטורת אל קרבה ומשמרת האביב על לבה. ואין זאת משום שימשכה את בשרה בתמרוקי הנשים, שכל המתעסק בקטורת אין יוצא מבושם בין אשה ובין תינוק, 'וכשנושאין אשה ממקום אחר... פוסקים עמה שלא תתבשם לעולם, שלא יהיו ישראל אומרים מפיטום הקטרת הם מתבשמות'.¹³

**אוניברסיטת חיפה
הספרייה**

¹² מכילתא דר"י, מסכתא דפסחא, ב, עמ' 8.
¹³ שהש"ר, ג ד, עמ' פח, וראה גם, יומא, לח ע"א, ירו' יומא, ג ט, מא ע"א.

א): 'ויאמר ה' אלי קח לך גליון גדול וכתב עליו בחרט אנוש למהר שלל חש בז', אך מיד ניכר השינוי בחזרה למצע טקסטואלי זה, אין לפנינו מכתב אש כי אם דמע. אף בהיחרט שירת הגליון באבן 'יהנה נאספו האותיות לחרוזים' אשר תוכם מולא בצבע שחור וציפויים זהב,¹⁵ ורתמוס חריטתם באבן המצבה: 'כעוף יעוף ולא יעף' מזכיר את רתמוס חרט הגליון בישיעיהו 'למהר שלל חש בז', 'אין מכתבם בא בברית זכרון של חוט ומפתח אלא בחותם השכחה:¹⁶ יובימים ההם כמעט שכח אבי כאשר חפש אותיות למצבה כעוף יעוף ולא יעף, לאסוף עשבים לקנו, כך לא יעף אביו (82). זמנו

של חרט הגליון-המצבה הוא חוץ לזמן מכתב האש שהוא זמן הפסח:¹⁷ 'ומאז באנו אל בית הקברות להקים את המצבה, הלכנו כל יום ... בלתי ימי הפסח'. הסיום האיובי של קבורת לאה וכתבי השירה לא מאחר לבוא: 'אחר כך פתח אבי את פיהו ויאמר' (83)- 'אחרי כן פתח איוב את פיהו ויקלל את יומו' (איוב ג, א)

¹⁵ ראה דעת מקרא, תהילים שם, שיש הסוברים כי 'מכתם' הוא 'מלשון 'כתם פז' ... שיר חביב ... שנכתב באותיות זהב'.

¹⁶ ראה בעבודה הסמינריונית שם הצגנו את הקבלה ריתמית זו, כמו כן הצבנו את הזכרון כמסגרת ההלכתית מצוה הקשורה בדמות האם לעומת השכחה הקשורה באידאת גוטליב (גט לב).

¹⁷ ראה רש"י, ישעיהו שם, א, שאף זמן מכתב חזקיהו כשעלה לבית ה', היה ביום טוב ראשון של פסח.

כשמחזירים עינינו קדימה בטקסט, מוצאים את האנטיתזה לשירי מכתב האש בשירי מכתב האבן המצבה והאבל.

ביום השלישי בא מר גוטליב ויאמר: הנה הבאתי את נסח המצבה. וגוטליב הוציא את הנוסח, וירא כל העם וישתוממו, כי שם אמי חתום בראשי החרוזים ושנת מותה בכל שורה. ויחל לדבר את אבי על דבר האבן, ואבי לא שת לבו לדבריו' (80)

לפנינו כעין מעמד סיני בזעיר אנפין,¹⁴ אך הכתובים אינם שירה-מכתב האש אלא חרוזים החקוקים באבן. אומנם, האב מסרב לקבלם מגוטליב, ומצוה את מזל כותב כתבי

השירה ללאה, לכתוב את מכתב המצבה:

'ויקח אבי את הגליון ויקרא, ודמעותיו כסו את הדמעות אשר על הגליון. ראיתי את הגליון ואת האותיות ואתמה, כי גליון כזה ואותיות כאלה כבר ראיתי... אבי קרא את דברי השירה עד תומם... אז יעשה המחוקק את תבנית המצבה... ויכתוב על גליונות גדולים את נוסח המצבה אשר כתב עקביה מזל... ובימים ההם כמעט שכח אבי את אמי כאשר חיפש אותיות למצבה. כעוף יעוף ולא יעף לאסוף עשבים לקנו, כן לא יעף אבי. (81/2)

לכאורה, חזרנו אל דברי השירה של לאה ואפילו אל המצע הטקסטואלי בישיעיהו (ח)

¹⁴ ראה שמי' יט טז, ויהי ביום השלישי, ושם כ יד: 'וירא העם וינעו'.

**בדמי ימיה מיתה אמי. כבת
שלושים שנה ושנה היחה
אמי במוחה. מעט ודעים
היו שני ימי חייה. כל היום
ישבה בבית ומן הבית לא
יצאה.**

מתוך אותו פוטנציאל ביאורי אם כי נטווה על פי חוקיות זהה?
 כשבודקים את דרך ישועתו של חזקיהו ומילוטו ממות בדמי ימיו בתגובתו לחוליו אנו מוצאים: 'ויסב חזקיהו פניו אל הקיר', ויונתן תרגם: 'לכותל בית מקדשא'.

בברכות (י ע"ב), שואלים:

'מאי קיר? אמר רבי שמעון בן לקיש מקירות לבו שנאמר (ירמיהו ד') מעי מעי אוחילה קירות לבי וגוי רבי לוי אמר על עסקי הקיר אמר לפניו רבונו של עולם, ומה שונמית שלא עשתה אלא קיר אחת קטנה החיית את בנה אבי אבא שחפה את ההיכל כולו בכסף ובזהב על אחת כמה וכמה'

הקשר בין עליית הקיר (החדר הבית) שעשתה השונמית לאלישע, וההיכל שעשה שלמה לקב"ה הוא בכך ששניהם עשו בית לנוכחות האלוהית. השונמית לא נסתפקה בהכרה: 'הנה נא ידעתי כי איש אלוהים קדוש עובר עלינו תמיד' (מל"ב, ד ט), היא רצתה לעשות לו משכן קבוע: 'עלית קיר ושם מטה ושולחן וכסא ומנורה' (י). אף שלמה שאמר כי 'השמים ושמי השמים לא יכלכלוך' (מל"א, ח כז), ביקש שאלוהים ישב על הארץ באותו בית שיש בו שולחן ומנורה וארון: 'בנה בניתי בית זבול לך מכון לשבתך עולמים' (יג). 'כי האמנם ישב אלהים על הארץ ... אף כי הבית הזה אשר בניתי' (כז).

גם בירו' שאלו על חזקיהו:

'באי זה קיר נשא עיניו רבי יהושע בן לוי אמ' בקירה של רחב נשא עיניו כי ביתה בקיר החומה אמר לפניו רבונו של עולם רחב הזונה שתי נפשות הצילה לך ראה כמה נפשות הצלת לה הדא היא דכתב ויבאו הנערים וגומר תני רבי שמעון בן יוחי אפילו היתה במשפחתה מאתים אנשים והלכו ודבקו במאתים משפחות כולהם ניצולו בזכותה אבותי שקירבו לך

'שוא יגעתי, בקשתי ולא מצאתי'. אמרתי אוציא שיריך בספר. ואבקש בכל ארונותיה ואין ... וישאל היש אתך העתקה. ויאמר אין ... הלא למענה כתבתי את שירי ... והיא מתה. מתה- ענה אבי וידום'.

סיור זה על פני השטח במסגרת הסגנון, שרטט רשת משיכות טקסטואליות הנעה בין הוויות מנוגדות של שירה וחרוזים, אש ודמע, שיר השירים, איוב ואבל תשעה באב, ריח קטורת הסמים וריח סמי המרפא, עושי התמרוקים והבשמים שאינם מריחין, לאותם שאינם מושכים בשרם בתמרוקי הנשים ומריחין. כדי לרדת לשורשי התהוות המשיכות יש לסדוק את שלמות הסגנון, על מנת לחשוף את התוואי המדרשי של הטקסט, והדינמיקה המדרשית הזורמת בו.

אם נעצור בפסוק הראשון בו פותחת היצירה: 'בדמי ימיה מתה אמיי', ולא נמשיך בריתמוס הסגנון המושך בקולמוסו בין תחנות טקסטואליות שונות שהטקסט העגנוני מלקט תחת קורת גג דמות הגיבורה, נראה כי לפנינו מצע טקסטואלי אחד בישעיהו. זה הקשור בדמותו של חזקיהו הפונה בתוכו אל חלונות טקסטואליים שונים במסגרת תעלות מדרשיות. ורק הסגנון הבלתי מדרשי של היצירה מציגו לפנינו בסדר ליניארי רציף.

הרקע לשירת ההודיה של חזקיהו בפרק לח בישעיהו: 'אני אמרתי בדמי ימי אלכה' הוא החולי שקדם לו, עליו אמר לו ישעיהו: 'כי מת אתה ולא תחיה' (א). אצלנו היצירה פותחת: 'בדמי ימיה מתה אמיי באותה תוצאה דחוויה של חוליו של חזקיהו עליה נבנה המכתב: 'אמרתי בדמי ימי אלכה'. השאלה היא האם נקודת ההיפוך בין כריתת חייו של חזקיהו וחייה של לאה קשורה לאותו מצע טקסטואלי וחלל תודעתי, ורק ארגון המרכיבים והמוטיבים שונה? האם הדחוי הופך להיות עיקר ולהפך, ואף זה מתהווה

כל הגרים האילו על אחת כמה וכמה' (ד' ח"ב).

הקיר, הבית הם משכן לשכינה אולם גם קירות הלב. אף הקיר-הבית במ שיכנה רחב את שני המרגלים מהווים ביטוי להכרת הלב: 'וימס לבבנו ולא קמה עוד רוח באיש מפניכם כי ה' אלוהיכם הוא האלוהים בשמים ממעל ועל הארץ מתחת' (יהושע, ב יא). המרגלים נתפשו על ידי רחב כנושאי דגל אלוהים בעולם שיכונם בקיר-בית שיקף את משכנו של אלוהים בקירות הלב של הגר שנתרוקן מרוחו, ולבבו נמס לקבל אל תוכו את אלוהי השמים.

המשך הטקסט בירושלמי ממשיך לחבר בין הקירות, והפעם בין קיר המקדש לקיר הבית: 'רבי חנינא בר פפא אמ' בקירות בית המקדש נשא עיניו בתתם ספס את סיפי ומזוזותם אצל מזוזותי והקיר ביני וביניהם (יחז' מג ח) בני אדם גדולים היו ולא היו יכולין לעלות ולהתפלל בבית המקדש בכל שעה והיו מתפללין בתוך בתיהם והקב"ה מעלה עליהם כאילו מתפללין בבית המקדש אבותיי שעשו לך את כל השבח הזה על אחת כמה וכמה'

קיר המקדש אמות סיפו ומזוזותיו הפכו להיות לסיפיהם ולמזוזותיהם של בתי האנשים הגדולים, אשר התפילה מתוך קירות ביתם כתפילה האלוהית שוכנת בו. על פי הפרשנות התלמודית טענת החיים של חזקיהו ומילוטו מההליכה בדמי ימיו עומדת על החיים עצמם, בהיותם קיר, משכן, בית לנוכחות האלוהית, אם בקיר המקדש, הבית, והלב. לכאורה אותה סיטואציה כמעט מחזירה את לאה לחיים, כאשר היא יושבת בקיר חדרה שסיפו כסיפי המקדש: 'והבית ימלא עשן'. את אותו 'עתר עשן' היא מחדירה אל קירות גופה בשאפה אותו אל קרבה. אין כאן המקום להראות כיצד מתמלאים פרטי

הטקסט העגנוני מתוך המצע הטקסטואלי של ישעיהו, החשוב לענייננו הוא כי נוסחת החיים של חזקיהו לא נעלמה מלאה. אולם נשאלת השאלה מה סיבת קְשָׁל מימושה המהוה את בסיס היצירה, ומדוע בניגוד לחזקיהו שלא הלך בדמי ימיו 'בדמי ימיה מתה' לאה? בעיון חוזר בנוסחת חזקיהו אנו רואים כי היא נושאת בתוכה גם היפוך. לא רק שהחיים מהוים בית לנוכחות האלוהית ובהקרתם תכרת היא, אלא גם להפך ובהכרת הנוכחות האלוהית יכרתו הם. צד זה של נוסחת החיים מועלה בהמשך הפרשנות התלמודית לתפילת חזקיהו:

'זכר נא את אשר התהלכתי לפניך באמת ובלב שלם והטוב בעיניך עשיתי מאי והטוב בעיניך עשיתי אמר רב יהודה אמר רב שסמך גאולה לתפלה רבי לוי אמר שגזו ספר רפואותי (ברכות י"ב)

זוית הראיה משתנה כאן ונוסחת החיים אינה מוצגת בטוטאליותה, כמו קודם לכן כשנסתכל בקירות לבו המהווים משכן לשכינה. אלא, השכנת-שכינה במציאות החיים היא מטרה הכרוכה באופן מימושם המסוים: 'התהלכתי לפניך... והטוב בעיניך עשיתי' (ג). החיים הופכים לרובע ריק אשר הדרך בינם לבין הנוכחות האלוהית-דרך ה', אמורה להשיג את נוסחת החיים. מזווית זו ניתן לראות גם את אפשרויות הקָשָׁל והעיכובים בהשגתה של מטרה זו. שתי ההצעות המועלות בגמרא להתהלכותו של חזקיהו לפני ה' מגלמות את נוסחת החיים בממדיהם השונים.

סמיכת גאולה לתפילה¹⁸ משמעה החיבור בין ק"ש היא קבלת עול מלכות שמים, לתפילת שמונה עשרה היא שאילת צרכי האדם,

¹⁸ על המושג ההלכתי של סמיכת גאולה לתפילה ראה ברכות, ד ע"ב, ומשמעותו היא, שאין שום ברכה החוצצת בין ברכת הגאולה בסוף ק"ש ותפילה שבאה לאחריה בין בערבית ובין בשחרית.

הנע
ברני
הא
הא
הח
של
אפ
מח
מע
ביו

ה
שו
או
מנ
הי
הי
הנ
דל
הו
בע
הנ
שי
חו
הנ
מו
חו
או
הו
—
19
וכ
בו
מו
צו
20

מחוליו הוא. כאשר אומר לו הקב"ה: 'הנני רופא לך' (מל"ב, כ ה) מתברר ההבדל בינה לבין לספר רפואות:

'ר' שמעון בן גמליאל אומר בא וראה כמה מופרשין דרכי הקדוש ברוך הוא מדרכי בשר ודם בשר ודם במתוק מרפא את המר אבל הקדוש ברוך הוא מרפא את המר במר הא כיצד נותן דבר המחבל לתוך דבר המתחבל כדי לעשות בו נס. כיו"ב א"א ויאמר ישעיהו ישאו דבלת תאנים וגוי (ישעי' לח סא) והלא בשר חי כשאתה נותן עליו דבלת תאנים מיד הוא נסרח הא כיצד נתן דבר המחבל לתוך דבר המתחבל כדי לעשות בו נס.²¹

להבנתנו הנס אינו עיקר ענין הרפוי בעיני חזקיהו, אלא כעין השתקפות של הנוכחות האלוהית במציאות. משום כך אין הוא מסתפק בכך שגופו הפך להיות מצע לפעילות האלוהית, רוצה הוא לקשור אותו במציאות הקוסמית והלאומית. הוא שואל את ישעיהו: 'מה אתה כי ירפא ה' לי ביום השלישי ועליתי בית ה' (ח). חזקיהו רוצה כי את האות יראה כל העולם והוא יעלה לבית המקדש וישא את שיר הודיית האמונה. ויאמר ישעיהו זה לך האות מאת ה' כי יעשה ה' את הדבר אשר דבר הלך הצל עשר מעלות אם ישוב עשר מעלות (ט) ויאמר יחזקיהו נקל לצל לנטות עשר מעלות לא כי ישוב הצל אחרנית עשר מעלות' (י). בקשת חזקיהו כי השמש תשוב אחר ולא תטה קדימה אינה כרוכה רק בהגדלת הנס, אלא חזרת השמש לאחור משקפת מין ארגון חדש של עולם בו נגזו ספר רפואות. החייאת העור על ידי דבר המחבל היא כעין נסיגת הגוף למצבו הראשוני על גביו מתחיל תהליך בריאה מחודשת. לא התפתחות ממצב קיים למצב אחר טוב ממנו, אלא נסיגה אל מצב התחלתי בו הכל מתחיל מחדש, כאשר השמש

הנעשית על ידי הברכה החותמת של ק"ש היא ברכת הגאולה. הגאולה כפעולתו הגלויה של האל במהלכי ההיסטוריה מנכיחה את האלוהות (ק"ש-עול מלכות שמים) במציאות החיים (שמונה עשרה-שאלת צרכים). היחס של סמיכת גאולה לתפילה כונס בתוכו גם אפשרות בה מלכות שמים וצרכי האדם אינם מחוברים, וממלא נמצאת גם הגאולה מעוכבת.

בירושלמי נאמר:

'א"ר אמי כל מי שאינו תוכף לגאולה תפילה למה הו' דומה לאוהבו של מלך שבא והרתיק על פתחו של מלך יצא לידע מה הוא מבקש ומצאו שהפליג עוד הוא הפליג' (א א, ב ע"ד)

האוהב אינו מצפה למגע ישיר עם המלך הוא שואל את צרכי החיים ממנו אולם לא מכניס אותו אליהם. בעיניו הנוכחות האלוהית מנותקת מן החיים,¹⁹ משום כך מפליג אף היא ממנו. הקרבה בין התמונה הזו מן הירושלמי אל אווירת שיר השירים בפירושה המדרשי, בה הדוד דופק בדפיקות גאולה על דלת הרעיה ונעלם, מתבקשת.

ההצעה השניה בתלמוד לטוב שעשה חזקיהו בעיני ה', ממשיכה כיוון זה אם כי בממד הפרטי והאינטימי: 'גזו ספר רפואות' כדי שיבקשו רחמים' 'לפי שלא היה לבם נכנע על חולים אלא מתרפאין מיד'.²⁰ 'ספר רפואות' המביא חיים ללא הכרה בנוכחות האלוהית, מהוה מכשול למימושה של נוסחת החיים של חזקיהו. גניזתו, ככתות נחש הנחושת, סוללת את הדרך לרפואה אחרת ולתפיסה אחרת של החיים, המתבטאת בריפוי שלו והצלתו

¹⁹ ראה גם רש"י, ברכות, ד ע"ב, המצטט ירו' זה ומסכם: 'אלא יהא אדם מקרב להקב"ה ומרצהו בתשבחות וקילוסין של יציאת מצרים והוא מתקרב אליו ובעודו קרוב אליו יש לו לתבוע צרכיו'.

²⁰ רש"י ברכות שם, פסחים, נו ע"א.

²¹ מכילתא דר"י, מסי' דויסע, בשלח, א, עמ' 156.

78), מביאה למימוש האפשרויות שנדחו בימי חזקיה ואין סומכין גאולה לתפילה, דופקים על דלת הדוד אך אין מצפים לישועה. זו, מצויה להם בספרי רפאות: 'הרופאים נחמו אותנו ויאמרו כי יש תקוה. יקרבו נא ימי האביב ואור השמש יחיה את עצמותי'. הטקסט מציג את נוסחת חזקיהו ברקע, והתקוה לגאולה נודפת מריח הנוכחות האלוהית במציאות החיים, כשהיא מתגבשת על מצע שיר השירים: 'אכן ימים באו והתקוה שעשעה את לבנו ... החרף חלף הלך לו וימי האביב נראו בארץ ... גם ריח סמי הרפואה חלף עבר ומתק חדש הרוה את בתינו ... ולא אדע במה ראיתי אות ותקוה אולי משמרת האביב אשר שמה על לבה הפריחה ריח תקוה! ריח ניצני משמרת האביב שכאמור, חציה פרח וחציה הוויית חג הפסח, "עולים כניצני הגאולה שנראים אחר שהחורף - הגלות - סמי המרפא - 'חלף הלך לו'. ואולם, ידם של סמי הרפואות גברה: 'פעמים אחדות הזכירוה כי תשתה, ובקחתה את כף הסמים גמעה אותה בבת אחת. לא עוותה פניה. ולא אמרה דבר כאילו נטל מרירותם'. ואף ש'אחר שתותה שבה אל כתביה' ונדמה 'כי לא תזנח לעולם את הכתבים. חוט המפתח אשר על צוארי אמי קשר אותה אל התיבה ואל הכתבים'. (79) אין היא יוצאת כחזקיהו בנטות היום אחורנית, במכתב השיר על החיים המארחים את השכינה, אלא: 'בנטות היום לקחה את צרור הכתבים ותכרוך עליהם את החוט ... ועל המפתח ותשקם ותשלך

²² הערת השולים אותה שם עגנון ביחס לימשמרת האביב' כימין פרח' (מצויה בכל המהדורות) אינה הטעיה אלא משקפת את האוריינטציה בטקסט שלא למחוק את הממשות הפיסית של משמרת האביב כפרח, על ההשלכות הנובעות מכך, בצד ממשותה כחג הפסח והגאולה. אומנם טקסט מדרשי אינו נזקק להערות שולים מסבירות, הוא מגלם אותם בגופו.

תזרח בעולם בו הנוכחות האלוהית טבועה בבשר. דרישתו של חזקיהו לקשור את ריפוי באותות קוסמיים משקפת את התפיסה כי אין לפנינו אירוע חד פעמי, נס, אלא ראייה חדשה על אדם ועולם שטבע חיותם נגזר מן האלוהות הפועלת בתוכם. עם קיום התנאי של חזקיהו לעלות לבית ה', כאשר תזרח השמש במקום שנטתה לשקוע, אנו מועברים אל הוויית הגאולה כמו שהיא משתקפת באפוקליפסה הנבואית. פרשת חוליו של חזקיהו מופקעת מפרטיותה, חייו ומותו נחרטים במכתב השיר כחיי האדם בכלל כשיזרח עליו אור הנוכחות האלוהית. האבל על אובדן החיים: 'אני אמרתי בדמי ימי אלכה בשערי שאול פקדתי יתר שנותי הוא על שילא אראה יה בארץ חיים' (יא), על 'כי לא שאול תודך מות יהללך לא ישברו יורדי בור אל אמיתך' (יח) - המות נתפס כהחטאת האדם להכיר בנוכחות האלוהית, לעקוב אחריה ולומר שירה. לעומתו, השירה כפסגת ההכרה בנוכחות האלוהית, היא השבת החיים עצמם 'חי חי הוא יודך כמוני היום אב לבניס' (יט). השירה, לא כאידאה ערטילאית של הנוכחות האלוהית, כי אם זו הבוקעת מתוך החיים וצרכיהם, ובהיפוך מחיה גם אותם: 'ה' להושיעני ונגינותי נגן כל ימי חיינו בבית ה' (כ). כאשר הישועה והגאולה מתממשות, אזי הגבולות בין 'בית ה' ו'כל חיינו' נופלים בנגינה. סיפּו הופכים להיות סף בתינו, וקיר לבנו כקיר מקדשו.

ואולם, מכתב חייה של לאה נידון לשרפה. על אף שסף ביתה של לאה הפך כסף בית המקדש, ובשרה הריח מריח קטורת הסמים, והדוד עמד אחר כותלה, הגאולה נתעכבה מלבוא. ספר רפואות לא נגנו 'וריח סמי מרפא היה נודף בכל חדרינו ... והרופאים לא סרו מבתינו. גם מבלי קרוא באוי' (77). התפיסה המסלקת את האלוהות מן החיים: 'אמרו לאלוקים הישועה! כלומר אפסה כל תקוה' (

ואמרה רזי לי רזי לי אמר נביא אוי לי אוי לי עד מתי יצאה בת קול ואמרה (שם כ"ד) בגדים בגדו ובגד בוגדים בגדו ואמר רבא ואיתימא רבי יצחק עד דאתו בזוזי ובזוזי דבזוזי (כ"א) משא דומה אלי קרא משעיר שמר מה מלילה שמר מה מליל וגוי אמר רבי יוחנן אותו מלאך הממונה על הרוחות דומה שמו נתקבצו כל הרוחות אצל דומה אמרו לו שמר מה מלילה שמר מה מליל אמר שמר אתא בקר וגם לילה אם תבעיון בעיו שבו אתיו תנא משום רבי פפיס גנאי הוא לחזקיה וסייעתו שלא אמרו שירה עד שפתחה הארץ ואמרה שירה שנאמר מכנף הארץ זמרת שמענו צבי לצדיק וגוי (סנהי, צד ע"א)

השירה שהיוותה את הביטוי הממצה ביותר לניצחוננו של חזקיהו על מלאך המות, שהושיעו ה' ולא הלך בדמי ימיו, ונשאה עמה הבטחה לגאולת עולם בו לא תפסק הנגינה שתנוגן 'כל ימי חיינו' בבית ה', היא זו שעל חודה נפל חזקיהו, וגאולת הפרט לא חצתה אל גאולת הכלל. הארץ אמרה שירה, המלאכים אמרו שירה, ולפי שלא אמר חזקיהו שירה על מפלת סנחריב שחרף וגידף 'אלהים חיי (מל"ב, יט טז), לא נעשה משית. על אף שחזקיהו מתפלל אל אלוהי השמים והארץ יושב הכרובים, כי יושיעו מיד סנחריב המנתקו מן המציאות, כאשר הוא נושע אין הוא אומר שירה.

וראוי היה חזקיהו לומר שירה על מפלת סנחריב דכתיב (דה"ב ל"ב) ולא כגמול עליו השיב (לו) יחזקיהו (למה) כי גבה לבו את חמי חזקיה מלך וצדיק ואת אמרת כי גבה לבו אלא גבה לבו מלומר שירה אתא ישעיה לגביהון דחזקיהו וסיעתו אמר להון (ישעיה י"ב) זמרו ה' אמרון ליה למה (שם) כי גאות עשה אמרון ליה כבר מודעת זאת בכל הארץ א"ר אבא בר כהנא אמר חזקיהו תורה שאני עוסק בה מכפרת על

אותם ואת המפתח אל התנור'. זו, תבוא בקרבה 'ותשאף את עתר עשן הכתבים עד ערב' על חורבן שיריה, בנטות היום אל כריתת ימיה, במרנת סמי המרפא ובדמעתם, שיכנטפי דמעה כן נטפו נטפי הסמים על ידו'. עם שרפת השירים ומותה של לאה הטקסט עובר, כאמור, ממכתב השיר בישעיהו לח, אל חרט הגליון בישעיהו ח'. זה מעביר במדרשו את נוסחת החיים של חזקיה מהיות אידיאל מוגשם בממד הפרטי, לאידאל מוחטא במהלכים הלאומיים וההיסטוריים.

נושא נבואת הגליון הוא 'למהר שלל חש בז' (א), הנדרש על חורבן שומרון על ידי סנחריב, ומניעת חורבן ירושלים על ידי חזקיה, הוא על פי המדרש עמנואל, הוא אותו בן המוזכר בפרק שלאחריו: 'כי ילד יולד לנו בן נתן לנו ותהי המשרה על שכמו ... לסרבה' ²³ המשרה ולשלום אין קץ על כסא דודי (ט ה). ²⁴

לסרבה המשרה ולשלום אין קץ וגוי (ישעי ט) אמר רבי תנחום דרש בר קפרא בציפורי מפני מה כל מ"ם שבאמצע תיבה פתוח וזה סתום ביקש הקדוש ברוך הוא לעשות חזקיהו משיח וסנחריב גוג ומגוג אמרה מדת הדין לפני הקדוש ברוך הוא רבונו של עולם ומה דוד מלך ישראל שאמר כמה שירות ותשבחות לפניך לא עשיתו משיח חזקיה שעשית לו כל הנסים הללו ולא אמר שירה לפניך תעשהו משיח לך נסתתם. מיד פתחה הארץ ואמרה לפניו רבונו של עולם אני אומרת לפניך שירה תחת צדיק זה ועשהו משיח פתחה ואמרה שירה לפניו שנאמר (שם כ"ד) מכנף הארץ זמרת שמענו צבי לצדיק וגוי אמר שר העולם לפניו רבונו של עולם צביונו עשה לצדיק זה יצאה בת קול

²³ למרבה כתיב במי סתומה לסרבה וקרי במי פתוחה.

²⁴ ראה רש"י שם, ט ה, וסנהי' להלן.

יאמרה בת הקול: רזי לי רזי לי - ינסתרות שלי הן, ואני יודע על מה מעכבי' אמר נביא אוי לי עד מתי' - יבא משיח? עד דאתי בזוזי' ובזוזי' דבזוזי' - יעד שנתבזזו שונאי ישראל כמה פעמים!

ימשא דומה' - יכך אמר דומה, אלי קורין הרוחות על עסקי שעיר עשו, ואומר לי: ישומר מה מלילה' - הקדוש ברוך הוא

שהוא שומר, מה אומר

מן הגלות שהוא כלילה.

ימה דבר, מתי קץ

הגאולה מליל זה? יאתא

בקר' - בתמיהה? אמר

להם השר: כך אמר

שומר, הקדוש ברוך

הוא: אתא בקר - גאולה

תבא, יוגם לילה' - אבל

מתחלה תהיה גלות

הרבה'. יאם תבעיון' -

אם תבקשו להגאל.

יבעיו' - יבקשו רחמים!

ישובו' - יתשובה ואתו

לגאולה!²⁷

גם בטקסט העגנוני המעבר

מן הכתבים אל הגליונות

מוביל אל גלות וחורבן,

המשתקפים בלוח מצבות האבן והקבר. על

אף שגם אלו נקראו דברי שירה, הללו מכוסים

בדמעות על דמעות: יויקח אבי את הגליון

ויקרא, ודמעותיו כסו את הדמעות שעל

הגליון' (81), ובחרוט המחוקק את האותיות

י'ויך באבן. ואותיות נאספו שם לחרוזים,

כאשר תכנה הדבורים באבנים ונאספו

רעותיהן לקולי' (82). הכאת המות של

היא ... הן אומרים תוחלת ממושכה מחלה לב' ,

ובמדרש הקדום בסגנון אחר, ע"ש.

²⁷ פרוש האגדה הנתון אחורי המקפים, ובאותיות

מרובעות, הוא על פי רש"י, סנה' שם, וכל השאר

צטוט הגמרא.

השירה אי"ר לוי אמר חזקיהו מה אנו צריכין לומר נסיו וגבורותיו של הקב"ה כבר מודעת זאת מסוף העולם ועד סופו לא כבר עמד גלגל החמה באמצע הרקיע וראו נסיו וגבורותיו של הקב"ה עד סוף העולם (שהש"ר, ד ג, עמ' קט)

גבה לבו של חזקיהו בשירה, בתמצית ההכרה האנושית בנוכחות האלוהית בעולם, אם

משום שנתן עדיפות

לדבר ה' כשלעצמו-

יתורה מכפרת על

השירה', או למעשה

ה' -שהזכיר את נס

החזרת השמש

אחורנית: ימודעת זו

בכל ארץ',²⁵ והמעייט

במכתב השיר שהיה

מותנה בו. מכל

מקום, פינוי מקום

רב לאלוהות

וצמצום פעילות

האדם, החיים,

כמהווים בהכרתם

בית לנוכחות

האלוהית, מעכבת

את הגאולה ומבטלת

את בוא המשיח.

משעברנו ממכתב השיר אל חרט הגליון,

נסללת הדרך אל הגלות והחורבנות

העתידיים, והתוחלת הממושכת לגאולה.²⁶

²⁵ על אף שבמקראות חוליו של חזקיהו מוזכר אחר

מפלת סנחריב, ראה רש"י ישעיהו, לח א, שהחולי

היה שלושה ימים קודם לכן, הוא עלה לבית ה'

ביום השלישי יום מפלת סנחריב, אך הודאתו

היתה על-נסיו האישיים, וכך משתמע משהש"ר

שם.

²⁶ ראה גם, דב"ר, א כג: 'תוחלת ממושכה מחלה לב

אי"ר עזריה מדבר בישועה העומדת לבא כיצד

כשהנביא אומר לישראל (חגי ב) עוד אחת מעט

**הדלת שנפתחה לגד
ולמשכנו נסגרה, ועתה שוכן
עקביה מחוץ לעיר. אומנם,
לאה, בעזבה את עקביה,
לא שכחתו ובשירתו קדאה
כל היום'. אולם קירות לבה
לא עמדו במאור שבשירתו
ותורתו**

האו
גזיו
האו
אתי
ימה
היא
בכנ
הש
באו
הנו
מא
הנו
(מב
נימ
מת
את
...
הרי
הגי
(שו
קש
הש
ויד
גלו
עק
שי
או
שכ
יור
ילי
לו
הב
הו
שי
כא
—
28
ר
ועי
דב
כע

בזכרנו את ציון על ערבים בתוכה תלינו כנורותנו (תהי קלו, א ב), אלא יעל ענפים בתוכה תלינו פנסים אדומים (95). ואורם משתלב באור המזרח שנתלה בקיר שהוא 'כנגה השמש השוקעת על בזרחה על המזרח עם דמדומי ערב' (91). ואף אותו קיר מזרח של הסוכה מתחבר לקיר לבה של לאה: 'ולא יכלה עוד לתלות את המזרח על הקיר' (95). כרחב המפנה מקום בקירות לבה לנוכחות האלוהית, היא קושרת בתקות חוט השני את המזרח אל הקיר וקוראת: 'אשרי איש שלא ישכחך ומזל נענה לה: 'ובן אדם יתאמץ בה'. הנוכחות שעד כה היתה חיצונית, חדרה אל הבשר: 'ופתאום נתאדמנו שנינו וכל רוחנו נתקה. ואנחנו הודינו לאלוהים כי האמיר אותנו לאהבה'. על אף שאהבה זו שנשבעה לאה בשיר כי לא תשכחה היתה מחוברת עם התורה שלא כחזקיהו: 'בלמדי את לאה לשון וספר, למדתיה לשוננו הקדושה ... ועתה צרה עין אביה בתורתה וירחיקני ... הוי אדוני בתך תורתך לא תשכח, כי שירי היא קוראת, אותי עזבה ואת תורתך תשמורי' (96), אין היא מביאה את הגאולה אלא נתונה בסיטואציה של החורבן:

ר' הונא ור' ירמיה בשם ר' שמואל ברבי יצחק אמר מצינו שויתר הקב"ה על ע"ז ועל גילוי עריות ועל שפיכות דמים ולא ויתר על מאסה של תורה שנאמר על מה אבדה הארץ [וגוי ויאמר ה' על עזבם את תורתך] (ירמיה ט יא יב) על ע"ז ועל גילוי עריות ועל שפיכות דמים, אין כתיב כאן אלא על עזבם את תורתך ר' הונא ור' ירמיה בשם ר' חייא בר אבא אמרי כתיב אותי עזבו ותורתך לא שמרו (שם טז יא) הלואי אותי עזבו ותורתך שמרו מתוך שהיו מתעסקין בה המאור שבה היה

האותיות באבן, כאותה הכאת מות כשנגזרה גזירת גלות על ישראל שלא יכנסו לארץ ויצא האמורי היושב בהר ההוא לקראתכם וירדפו אתכם כאשר תעשינה הדבורים' (דב', מד) - 'מה הדבורה הזו כיון שהיא מכה לאדם מיד היא מתה, אף אתם כיון שהיה אחד מהם נוגע בכם מיד היתה נפשו יוצאה'.²⁸ ואף נפשה של השירה יצאה, ואותיותיה שנהפכו בהכאתן באבן המצבה לחרוזים שבקו חיים. הגלות מן הנוכחות האלוהית: 'בדבר הזה אינכם מאמינים בה' (לב), וכתוצאה מכך גלות הנוכחות האלוהית מהם: 'כי אינני בקרבכם' (מב) הובילה אל ניתוק פתיל חיי השירה. נימת אבל החורבן, וקללת איוב את החיים מתוך גלות זו של הנוכחות האלוהית חותמת את הקטע: 'אחרי כן פתח אבי את פיו ויאמר ... בקשתי ולא מצאתי' (83). הדוד גלה מן הרעיה והיא מקוננת על משכבה בלילות הגלות הארוכים: 'בקשתיהו ולא מצאתיהו' (שה"ש, ה ו), לא נמצאו השירים למינך כי אלו קשורים היו בגאולה, 'ומזל אחז בקרנות השלחן ויאמר והיא מתה מתה ענה אבי וידום'.

גלות השירה אף היא מעכבת את אהבתם של עקביה ולאה, אף כי נדמה שהיא בנויה על שיחזור נוסחת הגאולה של חזקיהו, מתוך אותם תיקונים לעיכובים שמנעו אותה בסופו של דבר. הורי לאה משכנים את הגר בביתם והאיש רמז בעיניו לאשתו ויאמר: בחוץ לא ילין גר דלתי לאורח אפתחי' (92), ועושים הם לו: 'חדר מיוחד פנו לי, הלא הוא סכת-החג הבנויה כחדר ... ואני יושב בחדר בעליה' (94). החדר בעליה זו הסוכה שקירותיה כקיר ביתו של חזקיהו או של המקדש. ולא בחורבנו כאבלי ציון יעל נהרות בבל שם ישבנו גם בכינו

²⁸ תנחומא, בובר, הוספה לפרשת שלח, כ, עמ' 84, ועל ההמשך: 'ונאספו רעותיהן לקולי ראה רשב"ם, דב' שם: 'כאשר תעשינה הדבורים - מה הדבורים כשהאחת יוצאת כולם יוצאים'.

סיום

כפי ע
הנובלו
הטקס
היעדר
ובסגנו
את ת
דורש
למישו
מעין
מפורש
יש
הו
פנ
וא
אכן,
ונכתב
פשוטי
וכך הו
מי
רו
הו
מי
ב
או
מו
תו

סביב
האבוח
33 ונר
היצר
הרומא
34 הנ
תשייג
'בדמי
35 ורא
42: יה
פה. א
אחרת

לימחלתה מחלת הלב דכאה לארץ חייה, מדי קיץ בקיץ שלחיה הרופאים למעיינות הישועה, וכמעט שהלכה שבה, כי אמרה כי אין לה מנוח מפני געגועיה. געגועיה לדוד שיניח שמאלו תחת לראשה וימינו תחבקנה כי חולת אהבה היא, מתנפצים אל מציאות הווייתית. זו מוזרמת מן החלונות הטקסטואליים הממלאים את היצירה בדממת החורבן הקינה והאבל. מציאות הווייתית של מעוט משא ומתן,³¹ של שכחת ארחות עולם, של הדוד המגיע ביחסיו עם הרעיה לכל היותר אל דרגת האב התומך: 'שמאלו תחת לראשו ולא לראשה של הרעיה. ובודאי שאינה זוכה לחיבוקו כי אם לתמיכת יד: 'וימנו בימינה'. ונשיקות פיהו אליהן עורגת הרעיה חותמים את חיה במיתת נשיקה ותשח לידו פיה ותשקהו.³²

³¹ ראה משנה תענית, א ז: 'עברו אלו ולא נענו ממעטין במשא ומתן בבנין ובנטיעה באירוסין ובנשואין ובשאלות שלום בין אדם לחברו כבני אדם הנוזפין למקום', על אף שזו מדברת בתענית ציבור על הגשמים, מכל מקום, למדו ממנה על תשעה באב (ראה ב"י, או"ח, תקנא ב, ובשו"ע שם, בלשון שנקט עגנון). וכן, יבמות, מג ע"ב: 'דתניא מראש חדש ועד התענית העם ממעטין מעסקיהן מלישא ומליתן, מלבנות ולנטוע, ומליארס', ואף אצלנו: 'אבי התחיל ממעט במשא ומתן'.

³² יש מקום רב לניתוח היצירה בכיוון המשבר ביחסי הדוד והרעיה, הסובבים סביב ערוצי האב והאהוב. הרעיה החפצה ביחסי אישות, אהבה עזה שרשפיה רשפי אש. וראה רש"י, שיר השירים, א ב: 'ישקני מנשיקות פיהו - זה השיר אומרת בפיה בגלותה ובאלמנותה מי יתן וישקני המלך שלמי מנשיקות פיהו כמו מאז לפי שיש מקומות שנושקין על גב היד ועל הכתף אך אני מתאוה ושוקקת להיותו נוהג עמי כמנהג הראשון כחתן אל כלה פה אל פה'. ראה נ"ב דוב, חלום כמציאות ב"דמי ימיה", בתוך חקרי עגנון, ה' ויס וה' ברזל עורכים, רמת גן, 1994, עמ' 228- אשר מנקודת מבט פסיכואנליטית מעלה מודל יחסים הסובב

מחזירן למוטב (אכ"ר, פתיחתא ב', 2-3)29 באהבת לאה ועקביה נתקנה השירה שערכה את המשיח, והתקנו בקירותיה משכן לשירה ותורה. ובכל זאת, הגאולה נתעכבה מלבוא משום הגלות והחורבן בהם היא נתונה. על עקביה נאמר: 'עזבתי את ביתי, נטשתי את סוכתי ואשכור לי חדר מחוץ לעיר' כבנבואת החורבן בירמיהו: 'עזבתי את ביתי נטשתי את נחלתי נתתי את ידידות נפשי בכף אויביה' (יב ז). הדלת שנפתחה לגר ולמשכנו נסגרה, ועתה שוכן עקביה מחוץ לעיר. אומנם, לאה, בעזבה את עקביה, לא שכחתו ובשירתו 'קראה כל היום'. אולם קירות לבה לא עמדו במאור שבשירתו ותורתו. התוחלת הממושכת מתוך חורבן, גלות, ופרוד, הכריעו אותה במחלת לב שכרתה אותה בדמי ימיה. וכמו בימיו של חזקיהו שוב הוחטאה ההזדמנות לגאולה.

לאחר מסע טקסטואלי זה אנו חוזרים אל פתיחת היצירה ומשיכותיה, וקוראים בה מתוך מצע דמותו של חזקיהו. במותה של לאה בדמי ימיה משתקפת החטאת תקוות הגאולה, שאפיינה את דברי ימיה כדברי ימי עם ישראל בכלל. 'מעט ורעים' היו, בצוק החורבנות הגלויות והשיעבוד.³⁰ חתומים באבל כבד שאין בו פתיחת דלת לנוכחות האלוהית, לשירה ולגאולה. מכאן ואילך, משוטטת היצירה במסלולי 'שיר השירים'. על משכבה בלילי הגלות הארוכים, בסיוטי הגעגועים והצפייה 'על מטתה שכבה אמי ... פעמים הרבה פתחתי את הדלת למען תשאל ימי בא?' (77) התוחלת הממושכת שגרמה

²⁹ העתקנו את הגרסא המצויה בדפוס וילנה, וראה הערת המ"כ בנדפס, על גירסת כת"י של הירושלמי, ובמהדורת בובר (להלן), ושאר המקבילות, הנוסח הוא: 'השאור שבה', וראה בובר שם, הערה יב.

³⁰ 'מעט ורעים היו ימי שני חי"י, בר', טז, ט, אלו הרי דברי יעקב בעמדו לפני פרעה, ולפני הגלות הראשונה של בניו.

סיום

כפי שניסינו להראות במעקב אחרי שתי הנובלות, הדינמיקה המדרשית שקיימת בתוך הטקסט העגנונית, סגורה ומסוגרת בתוך היעדר ההכרה בחיוניות של לשון חז"ל, ובסגנון בלתי מדרשי מובהק. דבר זה מונע את תקנתו של הטקסט בתיקוני נוסח והוא דורש שיכתוב מחדש. לגבי 'והיה העקוב למישור' אין אנו יודעים אם היה נסיון לתקון מעין זה,³³ אולם לגבי 'בדמי ימיה' הדבר מפורש.

יש אשר אמרתי על מה כתבתי זכרונותי, מה החדשות אשר ראיתי? ואמר: על אשר פשוטות קורות חיי ואמצא מרגוע בכתבי ואכתוב ככל אשר כתוב בספר הזה' (124)³⁴ אכן, קורות החיים הפשוטים חוזרים ונכתבים מאוחר יותר ברומאן 'סיפור פשוט',³⁵ כשהם משוחררים מכבלי הסגנון. וכך הוא פותח:

מירל האלמנה שכבה ימים רבים חולה. רופאים ורפואות אכלו את יגיעה ואת החולה לא רפאו. אלקים בשמים ידע את מכאובה ונטלה מן העולם. בשעת פטירתה אמרה מירל לבתה. יודעת אני בלומה שאיני קמה מחוליי, שמא את מתרעמת עלי שאיני מניחה לך כלום, אל תתרעמי. אלוקים בשמים יודע שכל מה

סביב טופס שני הבעלים ולגבי תרצה טופס שני האבות.

³³ ונראה שאם כדברנו יצירת העקוב היא מדרש היצר הרע, הרי שנושא זה עומד במרכזו של הרומאן 'תמול שלשום', וראה נדבך עמ' 307.

³⁴ הנוסח: 'פשוטות קורות ימי הוצא ממדה' תשי"ג בה מצוי הרומאן 'סיפור פשוט' מיד לאחר 'בדמי ימיה'.

³⁵ וראה גם קורצווייל על 'בדמי ימיה', מסות, עמ' 42: 'הנושא העיקרי של סיפור פשוט צף ועולה כבר פה. אמנם לגבי תוכן הנושא המשותף זו שאלה אחרת.

שעשיתי לא עשיתי מתוך זחיחות הלב. ועכשיו שאני מתה סעי אצל ברוך מאיר קרובנו, מובטחני בו שלא יכבוש רחמיו ממך ויתן לך מקום בביתו. לא יצתה שעה קלה עד שהפכה מירל פניה לקיר והחזירה את נשמתה לבעל הנשמות' (ספור פשוט, עמ' נו). הרופאים והרפואות שלא רפאו, הסבת הפנים אל הקיר כביטוי לאינטימיות בין הנשמה לבעל הנשמות, אותם אלמנטים ששחזרנו אותם ביגיעה רבה מתוך הסגנון המוקפא של 'בדמי ימיה', כל אלה מצויים כאן בזרימה האופיינית כל כך לסגנון חז"ל. זה, מביאנו כבר בראשית הדברים אל אמצעו של דיון,³⁶ ואף הוא ברפרוף מלים טעונות שם פניו קדימה: 'שכבה ימים רבים חולה'. הרופאים לא רפאוה או שמא המיתנה, ולבסוף המית אותה אלוהים בחסדו. ומיד שב לאחוריו בהבחנות טקסט מזעריות: 'בשעת פטירתה ... ועכשיו שאני מתה ... לא יצתה שעה קלה ...'³⁷ מרחק הזמן בין שעת פטירה לפטירה ולאחריה הוא קטן, אבל ביניהם מקופלים החיים והמוות. זמן הבינוני מצד אחד מכופף יחד עבר עתיד: 'שאיני מניחה לך ... שאיני קמה ... שאני מתה ...' ובצידן משיכות חדות לעבר ולעתיד: 'שכל מה שעשיתי לא עשיתי אלא מתוך ...' 'מובטחני בו שלא יכבוש רחמיו ...' שיותר משיש בהם מן השבועה ומין הנבואה, יש בהם מן הדריכות למציאות

על חוסר הגמירות והשלמות האונטולוגית של ³⁶ הטקסט החז"לי, המוביל את קוראו אל אמצעו של דיון שעליו לשחזרו, ראה נדבך, עמ' 107, וכן On the Quality of the Rabbinic Text The Opening of the Mishnah, to appear in: **The Mishnah: Contemporary Perspectives**, ed., Jacob Neusner and Alan J. Avery-Peck, Vol. 2, 2002.

³⁷ על לשונות מעין אלו בחז"ל ראה ברכות, כז ע"ב, כח ע"ב, מגילה, כח ע"ב.

³⁸ ראה גיטין, נח ע"א, פסק"ר, לז, עמ' קסג.

המצויים ב'בדמי ימיה', הרופאים, וגניזת ספר רפואות, הקיר על מדרשיו, הליכת לאה 'בדמי ימיה' לא תראה מצידה היא - המקראי, אלא מפניה הפוכות של מירל אל הקיר, כפניו של חזקיהו בחוליו. כלומר, מצידו של המדרש-חז"ל והעגנוני. המקרא והנוכחות האלוהית לעולם ישארו כמצע לבן, שעל גביו נחרטות האותיות השחורות של הפעילות בו - המדרש. לעולם תראה רק התוצאה ולא המקור לה, כשהוא לעצמו נפרד מן העיסוק בו. על אף שאין הפעילות במקור- המדרש, לובשת את סגנון המקור-המקרא, מציאותו בו אינטימית יותר, נוכחת בגוף המדרש ולא רק בתוכנו, והיא גם מאפשרת את המגע בין המדרשים. יוצא, שהסגנון המבטא את ההכרה באי הזהות המוחלטת עם הנוכחות האלוהית, מבליט ביתר שאת את ההדבקות בו בפעולת הביאור האינסופית. אין אנו טוענים שההכרה הסגנונית של הטקסט העגנוני, לא השפיעה גם על כיווני החריטה המשמעיים שלו ואופן התפתחותו האונטולוגית. אולם, זה כבר מובילנו אל הפרק הבא ביצירה העגנונית, אל תקופת הכוח של היצירה העגנונית בו חברו הסגנון, האונטולוגיה, והמשמע היו לבשר אחד.

אימוץ המקרא כמות שהוא, על אף הפעילות המדרשית בתוכו מנכרת אותו, והוא יוצא חוצץ כנגד עצמו. לעומת זאת, הוויתור על מובהקות הלשון המקראית הקרובה יותר אל מקור הנבואה, והדגשת הלשון המשנית המפרשת בין של המקרא עצמו או של חז"ל,⁴² הופכת את המקרא למצע בלתי ממוצה המצוי ברקע הפרשנות, וקורא לה לחזרה תמידית אל נקודות יציאה המתחדשות ממנו.

ראויה ורצויה. זו המשתקפת בשם שמים הכרוך בו,³⁹ כנוכחות שעל גבה הוא פועל, ממנה נוצר, ואליה הוא שב: 'אלוקים בשמים ראה את מכאובה ונטלה מן העולם' 'אלוקים בשמים יודע שכל מה שעשיתי לא עשיתי ... החזירה את נשמתה לבעל הנשמות'. נוכחות אלוהית זו, בין אם היא ממיתה, שנוטלת את האלמנה מן העולם, ובין אם היא מחיה, שמעידה בה שכל מה שעשתה לא עשתה אלא, היא זו שגורמת לסגנון להיות בלתי ממוצה, לקשור את הדבור לדרמה או זירה בה הוא קשור, ועלינו לשחזר.⁴⁰ לשאול את שאלת תנא הכא קאי?⁴¹ מהו הדבר שידעה היא וידע אלהים, והסכימו ביניהם על נטילתה מן העולם בדמי ימיה? מהו המעשה עליו היא מעידה את אלוהים, שמא על שרפת הכתבים? מדוע מובטחת היא בקרובה שיפנה לה מקום בביתו? מכאן ואילך אנו נקראים להליכה במבוכים ובשחזורים טקסטואליים בהמשך הטקסט ומחוצה לו. ההבדל בהליכה ב'סיפור פשוט' לעומת זו ב'בדמי ימיה', הוא שאין היא מוצגת כמצע הטקסטואלי עצמו על אף שרושמו ניכר בה. הסגנון המדרשי בניגוד לזה המקראי המאומץ, שומר בקנאות על האונטולוגיה הדינמית המתהווה, היוצאת וחוזרת ממצע טקסטואלי ומשמעי בלתי ממוצה. על אף שאפשר שחוליה של מירל כחוליה של לאה קשור אל אותם טקסטים

³⁹ על המספר הרב של צרופי שם שמים בסיפור פשוט, ויחסיו עם יצירות אחרות ראה נדבך הערה 2244.

⁴⁰ ראה נדבך, עמ' 289 - 'סיפור פשוט על תהומות הטקסט', מימוש אחד מהעקרונות האונטו-טקסטואליים המדרשיים.

⁴¹ תרגום: על מה עומד (מתבסס) התנא, זו השאלה הראשונה הפותחת את הקנון התלמודי וחושפת את האונטולוגיה החז"לית החסרה המזמינה את הקריאה הדינמית, עיין נדבך עמ' 108.

⁴² ראה נדבך, עמ' 96 - שם אנו מעמידים את ההפרדה בין הלשון המקראית למשנית שלא על היסוד הכרונולוגי, אלא על זה האונטולוגי, ע"ש.

הסל
עדין
אלה
ושול
על נ
צירון
מאון
ומען
ביתי
בעל
יודע
בכח
מעש
על כ
ושול

~~תשס"ד~~

30

143

166

בשדה חמד

ביטאון לענייני חינוך והוראה

שנה ארבעים ושבע ■ גיליון תשס"ד ■ 2004

העורך: יהודה איזנברג

XL
A17

אוניברסיטת חיפה
הספרייה

בשדה חמד
ביטאון לענייני חינוך והוראה

הוראת

אבדן הא
העקדה ל
דמותו ש
אור כהת
שיחות ב

העורך: יהודה איזנברג
כתובת למשלוח מאמרים: "בשדה חמד", ת.ד. 16160 ירושלים 91160
נא להימנע ממשלוח מכתבים רשומים.

יו"ר המערכת: ח"כ שמריהו בן צור
חברי המערכת: עמרם אסולין, גד דיעי, יערה חלמיש, שלמה ישי, צביה לבובי,
ראובן מאמו, פנינה מדליון, ד"ר שמחה פישר, פרופי דוד צוריאל.
מועצת המערכת: פרופי משה בר-אשר, הרב ד"ר מאיר גרוזמן, בנימין דומוביץ,
יעקב כהן, רחל כהן (פריז), הרב ד"ר אריה מטנקי (שיקגו), אליעזר שפר.
מרכז המערכת: אברהם חגבי

ספרות

עטיפה: אביגיל דורה
עיצוב: מירב קרעי

הפיוט "
אילפא וו
עיון בשי
מדרש בי
סולם הנ
שירים
שירים

המו"ל: "בשדה חמד", ארגון המורים הדתיים בישראל, עמותה מס' 58-003-712-
5. בשיתוף הסתדרות המורים.
דמי מנוי לשנה: 30 ש"ח בהוראת קבע דרך בנק מסד, או 40 ש"ח בתשלום-בצ'ק,
אישי. דמי מנוי לשנתיים: 70 ש"ח, בצ'ק אישי.
בהזמנות נא לפנות לכתובת:
ארגון המורים הדתיים, "בשדה חמד",
בית הסתדרות המורים, רחוב בן סרוק 8 תל אביב 62969.
טלפון 03/6922902, פקס' 03/6960216.

אזרחו

מי מכיר

המחברים מתבקשים לצרף למאמר תקליטון מעבד התמלילים, ולציין את שם
הקובץ ואת סוג מעבד התמלילים. תינתן עדיפות לפרסום מאמרים שיוגשו על גבי
תקליטון. המאמרים נשלחים לביקורת ועוברים עריכה.

מאמרים המתפרסמים ב"בשדה חמד" עשויים להקנות נקודות גמול השתלמות.
המפקח על המוסד יוכל להנחות את המורים בפרטי הגוף המטפל בנושא זה.

ועדת ז

מבחר מן המאמרים המתפרסמים בביטאון "בשדה חמד" מתפרסמים באינטרנט,
באתר "דעת", במדור "כתבי עת". כתובות האתר: www.daat.ac.il

ISSBN 0523 1269

מה עשה
הכל הת

תוכן העניינים

הוראת תנ"ך

- 7 אבדן האויב במאמרי חז"ל ■ יהושע מנחם רוזנברג
23 העקדה לשעתה והקרבנות לדורות ■ איתי אליצור
27 דמותו של השופט כאדם פרטי ■ אליעזר לרנר
39 אור כהתחלת ההתחלות ■ אליק שטרסנר
45 שיחות בספר ירמיהו ■ יהודה איזנברג

ספרות

- 69 הפיוט "אל אדון על כל המעשים" ■ ד"ר אסתר מלחי
83 אילפא ורבי יוחנן ■ נילי בן ארי
95 עיון בשיר "איש מביט בבנו" לנתן יונתן ■ שושנה בקשי
99 מדרש בלשון לא מדרשית ■ דליה חשן
113 סולם הבית, שפה חדשה ■ בלפור חקק
140, 115, 82, 44 שירים ■ שושנה אידל
189, 22 שירים ■ חלי איתן

אזרחות

- 119 מי מכיר ציונות דתית? ■ יצחק גייגר

ועדת דברת

- 129 מה עשה לך העם הזה כי הבאת עליו רעה גדולה? ■ פרופ' דב לנדוי
141 הכל התחיל בבית ספר בליך ■ אפרים חדד